GO‘DAKLIK DAVRIDA EMOTSIONAL MULOQOTNING PSIXIK RIVOJLANISHGA TA’SIRI

Chirchiq davlat pedagogika universiteti
Pedagogika fakulteti surdo tarjimonlik yonalishi talabalari
Xudoyshukurova Dilorom Odiljon qizi
xudoyshukurovadilorom@gmail.com
Mirzahmadova Rayhona Nazarqul qizi
mirzahmadovarayhona@gmail.com
Ilmiy rahbar : **Abdurasulov Jaxongirmirzo**

Annotatsiya: Ushbu maqolada go‘daklik davrining (2 oylikdan 1 yoshgacha) yetakchi faoliyati bo‘lgan bevosita emotsional muloqotning bola psixik taraqqiyotidagi o‘rni tahlil qilinadi. Tadqiqotda ona va bola o‘rtasidagi affektiv bog‘liqlikning kognitiv jarayonlar, nutqning shakllanishi va shaxsning bazaviy ishonchi shakllanishiga ta’siri neyropsixologik yondashuv asosida yoritilgan. Shuningdek, emotsional deprivatsiya (muloqot tanqisligi) oqibatlari va O‘zbekiston psixologiya maktabi vakillarining ushbu davrdagi muloqot madaniyati borasidagi qarashlari ilmiy jihatdan asoslab berilgan.

Kalit so‘zlar: go‘daklik davri, emotsional muloqot, yetakchi faoliyat, ijtimoiy rivojlanish vaziyati, affektiv bog‘liqlik, kognitiv rivojlanish, gospitalizm, sensor rivojlanish, neyroplastiklik, bazaviy ishonch.

KIRISH

Inson hayotining birinchi yili — go‘daklik davri — uning butun kelajakdagi psixik salomatligi va intellektual salohiyatining poydevori hisoblanadi [1, 16-b.]. Bu davrda bola jismonan juda tez o‘ssa-da, uning psixik rivojlanishi faqatgina biologik yetilish bilan cheklanib qolmaydi [2, 58-b.]. Go‘daklik davrining o‘ziga xosligi shundaki, bu bosqichda barcha psixik funksiyalar (idrok, xotira, diqqat) faqat bitta kanal — kattalar bilan bo‘ladigan emotsional muloqot orqali shakllanadi [3, 75-b.]. O‘zbekiston Respublikasida oila va bolalikni muhofaza qilish, maktabgacha ta’limning ilk bosqichlarida bolaning emotsional rivojlanishiga ustuvor ahamiyat berilishi fanlararo tadqiqotlar natijasidir [4, 102-b.]. L.S. Vigotskiy ta’kidlaganidek, go‘dak uchun kattalar nafaqat parvarish qiluvchi, balki "ijtimoiy vositachi" bo‘lib, dunyoni aynan ularning emotsiyalari orqali anglaydi [5, 88-b.]. Muammo shundaki, hozirgi raqamli texnologiyalar asrida ota-onalarning "texnologik bandligi" go‘dak bilan jonli emotsional muloqotning kamayishiga olib kelmoqda, bu esa fanda "yangi turdagi deprivatsiya" muammosini keltirib chiqarmoqda [6, 78-b.]. Psixologiya fanida har bir yosh davrining o‘z yetakchi faoliyati mavjud [7, 145-b.]. Go‘daklik davri uchun bu — kattalar bilan bevosita emotsional (affektiv) muloqotdir [8, 38-b.]. Bu shuni anglatadiki, go‘dak hali buyumlar bilan mustaqil ishlay olmagani yoki tushuna olmagani sababli, uning uchun asosiy "obyekt" — insonning yuzi, ovozi va hissiyotlaridir. E.G‘. G‘oziyev ta’kidlaganidek, go‘daklikdagi muloqot ikki tomonlama subyekt-subyekt munosabatidir [9, 110-b.]. Bola o‘zining tabassumi, g‘ulurashi va harakatlari bilan onasini muloqotga chaqiradi, ona esa bunga javob qaytarishi orqali bolaning "muloqot tajribasi"ni boyitadi. Ushbu muloqot jarayonida bolaning miyasida neyronlararo aloqalar (sinapslar) shiddat bilan shakllanadi. Aynan ijobiy emotsiyalar ta’sirida ajraladigan gormonlar (oksitotsin, endorfin) miyaning kognitiv markazlari rivojlanishini rag‘batlantiradi.

Ko‘pincha ota-onalar go‘dakka faqat "u tushunmaydi" deb qarab, u bilan kam muloqot qilishadi. Biroq, tadqiqotlar shuni ko‘rsatadiki, emotsional muloqot kognitiv jarayonlarning "motoridir". Idrok (Persepsiya): Go‘dak onasining ovoz ohangiga qarab xavf yoki xavfsizlikni farqlaydi. Bu uning atrof-muhitni kategoriyalash bo‘yicha birinchi intellektual operatsiyasidir. Kattalar bilan muloqot jarayonida bolada birinchi marta "qo‘shma diqqat" (joint attention) shakllanadi. Masalan, ona biron bir o‘yinchoqqa qarasa va hayajon bilan gapirsa, bola ham o‘sha tomonga qaraydi. Bu diqqatni ixtiyoriy boshqarishning ilk bosqichidir. Go‘daklik davridagi "g‘ulurash" (lepet) emotsional muloqotning natijasidir. Agar bola bilan ko‘p gaplashilsa, uning fonematik eshitish qobiliyati tezroq rivojlanadi va u 1 yoshga yetganda birinchi so‘zlarni aytishga tayyor bo‘ladi. Erik Eriksonning psixosotsial nazariyasiga ko‘ra, hayotning birinchi yilida shaxsda "dunyoga nisbatan bazaviy ishonch" yoki "ishonchsizlik" shakllanadi. Agar ona go‘dakning ehtiyojlariga emotsional jihatdan tez va ijobiy javob bersa, bolada "dunyo xavfsiz joy, men sevimliman" degan ichki ishonch paydo bo‘ladi. Bu ishonch kelajakda shaxsning o‘ziga bo‘lgan ishonchi va ijtimoiy munosabatlarining asosi bo‘lib xizmat qiladi.

O‘zbekiston psixologiya maktabi vakili V.M. Karimova o‘zbek oilalaridagi "ko‘p avlodli" muloqotning ahamiyatini ta’kidlaydi. Go‘dak nafaqat ona, balki buvi, bobo va boshqa qarindoshlar davrasida bo‘lishi uning emotsional dunyosini yanada boyitadi. Milliy allalarimiz esa shunchaki uxlash vositasi emas, balki ona va bola o‘rtasidagi emotsional aloqani mustahkamlovchi, bolaning fonematik ritmini shakllantiruvchi "psixolinguistik terapiya"dir. Emotsional muloqotning yetishmasligi (deprivatsiya) go‘dak uchun fojiali oqibatlarga olib kelishi mumkin. J. Bolbi va R. Shpits kabi olimlar "gospitalizm" fenomenini o‘rganib, hatto jismoniy jihatdan yaxshi parvarish qilingan, lekin emotsional mehr ko‘rmagan bolalarda ruhiy rivojlanish keskin to‘xtashi, immunitet pasayishi va hatto o‘lim holatlari ko‘p bo‘lishini isbotlashgan. M.G. Davletshin pedagogik va yosh psixologiyasi nuqtai nazaridan ta’kidlaganidek, muloqot yetishmovchiligi bolaning nafaqat hissiyotlariga, balki uning skelet va mushak tizimining rivojlanishiga ham salbiy ta’sir qiladi (psixosomatik bog‘liqlik). Shuning uchun go‘dak bilan muloqotda "kontakt teri-teri" (quchoqlash, silyash) va ko‘z kontakti hayotiy zaruriyatdir.

Go‘daklik davrida muloqot "nutqiy bo‘lmagan" (non-verbal) xarakterga ega. Bola kattaning mimikasi, pantomimikasi va intonatsiyasini "o‘qiydi". Z.T. Nishonova mustaqil fikrlashning asosi sifatida go‘dakning kattalar bilan o‘zaro hamkorlikdagi "ijodkorligi"ni ko‘rsatadi. Masalan, bola birinchi marta o‘yinchoqni onasiga uzatganda, u shunchaki buyum bermaydi, balki o‘zaro hamkorlikka taklif qiladi. Bu "ijtimoiy subyektlik"ning ilk ko‘rinishidir. Go‘daklik davridagi emotsional muloqotni tahlil qilar ekanmiz, zamonaviy jamiyatdagi bir necha ziddiyatlarni ko‘ramiz. "Erta rivojlantirish" (early learning) tushunchasi ostida ota-onalar go‘dakka kartochkalar ko‘rsatish, chet tillarini o‘rgatishga berilib ketmoqdalar. Biroq, pedagogik psixologiya qonuniyatiga ko‘ra, muloqotsiz o‘rganilgan bilim go‘dak miyasi uchun "o‘lik axborot"dir. Bola faqat onasining hayajoni va quvonchi bilan bog‘langan axborotni o‘zlashtiradi. "Raqamli tinchlantirgichlar" (smartfonlar) muammosi. Go‘dak ekran qarshisida o‘tirganida unda vizual stimulyatsiya bo‘ladi, lekin emotsional qaytar aloqa (feedback) bo‘lmaydi. Bu esa bolaning hissiy intellekti (EQ) shakllanishiga to‘sqinlik qiladi. O‘zbekistonlik olimlar muloqotning bu turini "texnogen autizatsiya" xavfi deb baholamoqdalar.

XULOSA

Go‘daklik davrida emotsional muloqot — bu shunchaki "yaxshi ko‘rish" emas, balki murakkab psixologik rivojlanish jarayonidir. Ushbu muloqot natijasida bolada quyidagi

poydevorlar qo‘yiladi. Dunyoni bilishga bo‘lgan ehtiyoj: Kattalar bergan emotsional rag‘bat orqali shakllanadi. Ovozli muloqot va intonatsiyalarni farqlash orqali yuzaga keladi. Shaxsning emotsional barqarorligi: Bazaviy ishonch hissi orqali kelajakdagi stressga chidamlilikni belgilaydi. Ijtimoiy kompetentlik: Insonlar bilan aloqa o‘rnatishning ilk algoritmlari shakllanadi. Go‘dakning birinchi yili — bu muloqot yili. Agar biz ushbu davrda bolaga yetarli emotsional issiqlik bera olsak, uning kelajakdagi intellektual va axloqiy tarbiyasi uchun eng mustahkam asosi yaratgan bo‘lamiz. Zero, go‘dakning tabassumi — bu uning rivojlanish sari tashlagan eng buyuk qadami va bizning tarbiyaviy muvaffaqiyatimizning ko‘zgusidir.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining Farmoni. (2019). *O‘zbekiston Respublikasi Xalq ta’limi tizimini 2030-yilgacha rivojlantirish konsepsiyasini tasdiqlash to‘g‘risida*. PF-5712-son. (16-20-betlar).
2. Vygotsky, L. S. (1978). *Mind in Society: The Development of Higher Psychological Processes*. Cambridge, MA: Harvard University Press. (58-64-pages).
3. G‘oziyev, E. G‘. (2010). *Umumiy psixologiya*. Toshkent: Universitet. (75-80-betlar).
4. Elkonin, D. B. (1971). *Toward the Problem of Stages in the Mental Development of the Child*. Soviet Psychology, 10(6), 538-563.
5. Erikson, E. H. (1963). *Childhood and Society*. New York: Norton. (88-95-pages).
6. Karimova, V. M. (2000). *Ijtimoiy psixologiya*. Toshkent: Fan. (78-82-betlar).
7. Bowlby, J. (1969). *Attachment and Loss: Vol. 1. Attachment*. New York: Basic Books. (145-152-pages).
8. Davletshin, M. G. (2002). *Psixologiya va pedagogika*. Toshkent: O‘zbekiston. (38-42-betlar).
9. Nishonova, Z. T. (2005). *Mustaqil fikrlash psixologiyasi*. Toshkent: Fan. (110-115-betlar).
10. G‘oziyev, E. G‘. (1994). *Yosh davrlari psixologiyasi*. Toshkent: O‘qituvchi. (72-76-betlar).